

طرح فیلم مستند :

بالیقلی چای

یک قسمت ۵۰ دقیقه ای

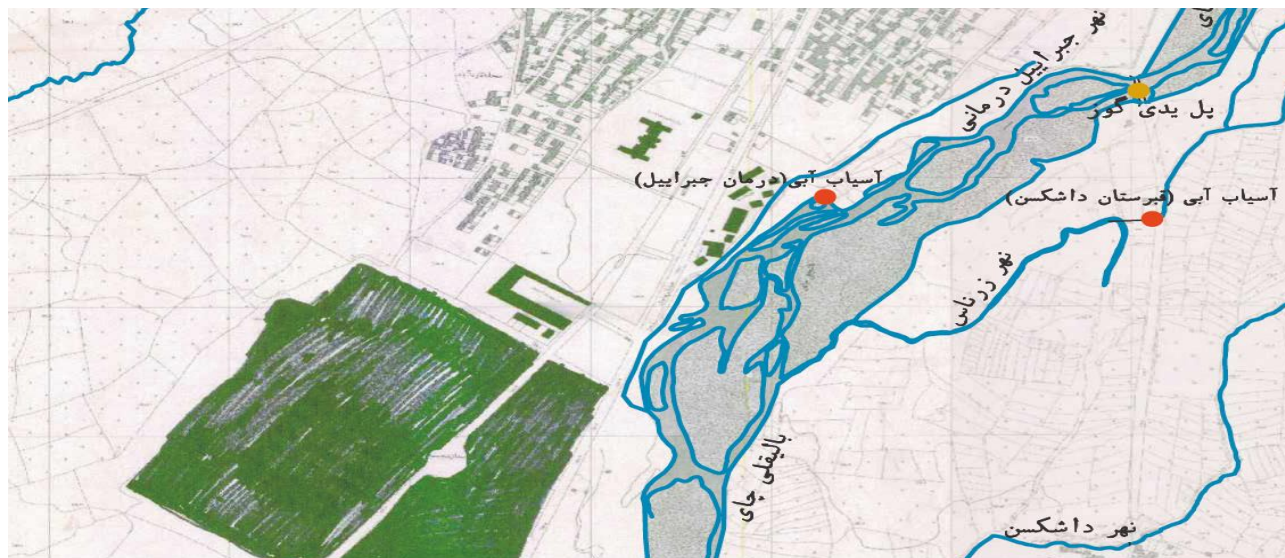
نویسنده و طراح :
سید ایراهیم چوادخانی

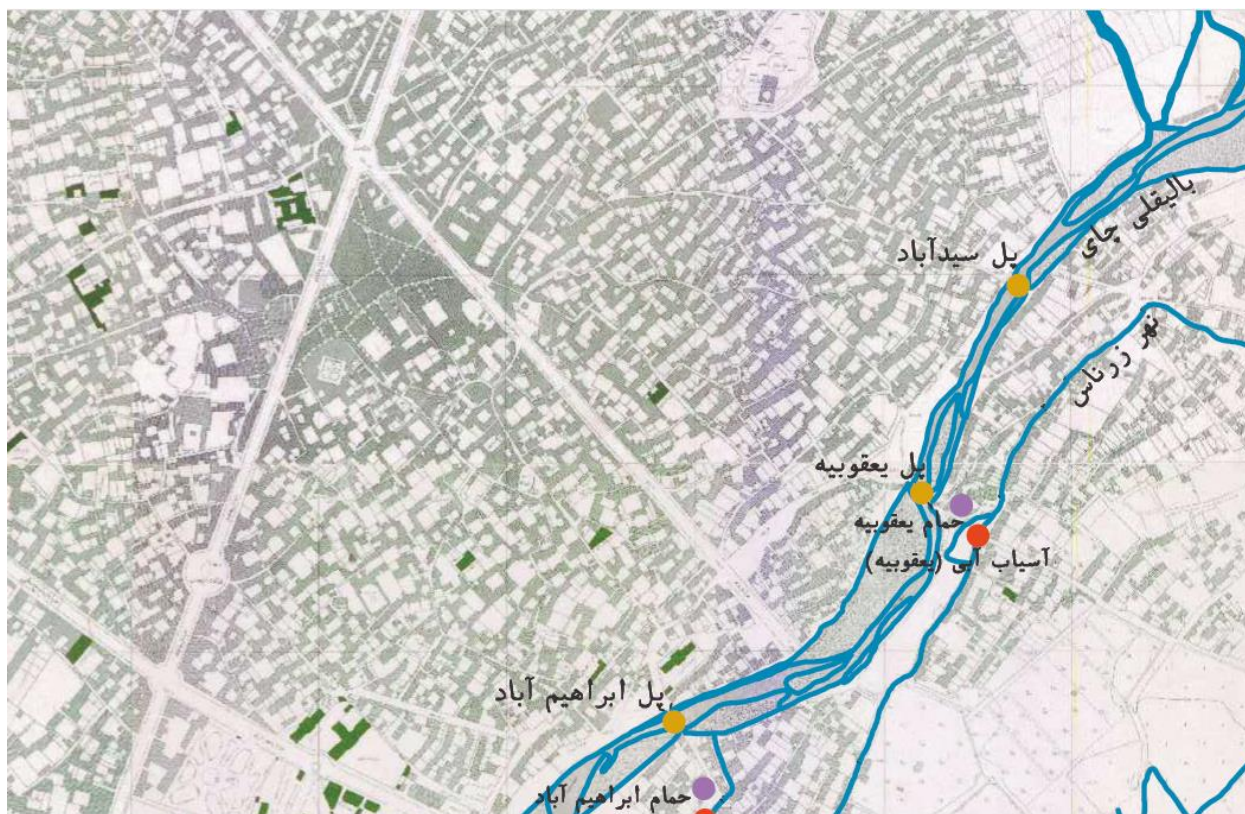
مقدمه

آب منشاء حیات و یکی از عوامل مهم شکل گیری یکجا نشینی و تمدن شهری به شمار می رود. این منشاء زندگی، اغلب در جغرافیاهای مختلف زیستی به صورت چشمه، نهر، رودخانه، دریاچه، و دریا ظاهر شده است. کهن شهر اردبیل شهری است که در یک دشت وسیع از سالیان دور میان دو رودخانه بالیقلی چای و باغمیشه چای (که متأسفانه از رودخانه دیگر اثری باقی نمانده) بنا نهاده شده است.

دشت اردبیل با وسعت ۹۹۰ کیلومتر مربع یک دشت میان کوهی است که در بین ارتفاعات مرتفع، از غرب کوه ساوالان، از شرق رشته کوه باغرو، از شمال کوه های ارشق، از جنوب با کوه های بزغوش محدود می شود.

بالیقلی چای با شیب ملایمی در حدفاصل دو رشته کوه بزغوش و سبلان سرچشمه می گیرد. سرشاخه های مهمی نظیر برجلوچای، سقزچی چای، آغلاغان، جوراب چای، درویش چای، لاطران چای و در مسیر به رودخانه بالیقلی پیوسته و آنرا پرآب و از ضلع جنوب غربی وارد شهر اردبیل می شود و در مسیر خود از پنج پل تاریخی بنام نادری، یندی گوز، ابراهیم آباد، یعقوبیه، وسید آباد گذشته و در ادامه از باغ کریم میدان توحید کنونی عبور و به سمت شمال غربی حرکت و به رودخانه قره سو می پیوندد.

بالیقلی چای را اکنون رودخانه پر از ماهی یا رودخانه ماهی دار معنا می کنند اما (بالیق ، بالیغ ، بالغ ، بالق) واژه کهن و اصیل ترکی است که در اسامی شهرها و اماکن کاربرد داشته است . این واژه از قرن پنجم ، در بخش بزرگی از سرزمین های ترک نشین ، دیگر به معنی شهر به کار نرفته و جایش را به واژه کند یا کنت داده است .

(دیوان لغات ترک ، محمود کاشغری . قرن چهارم هجری)

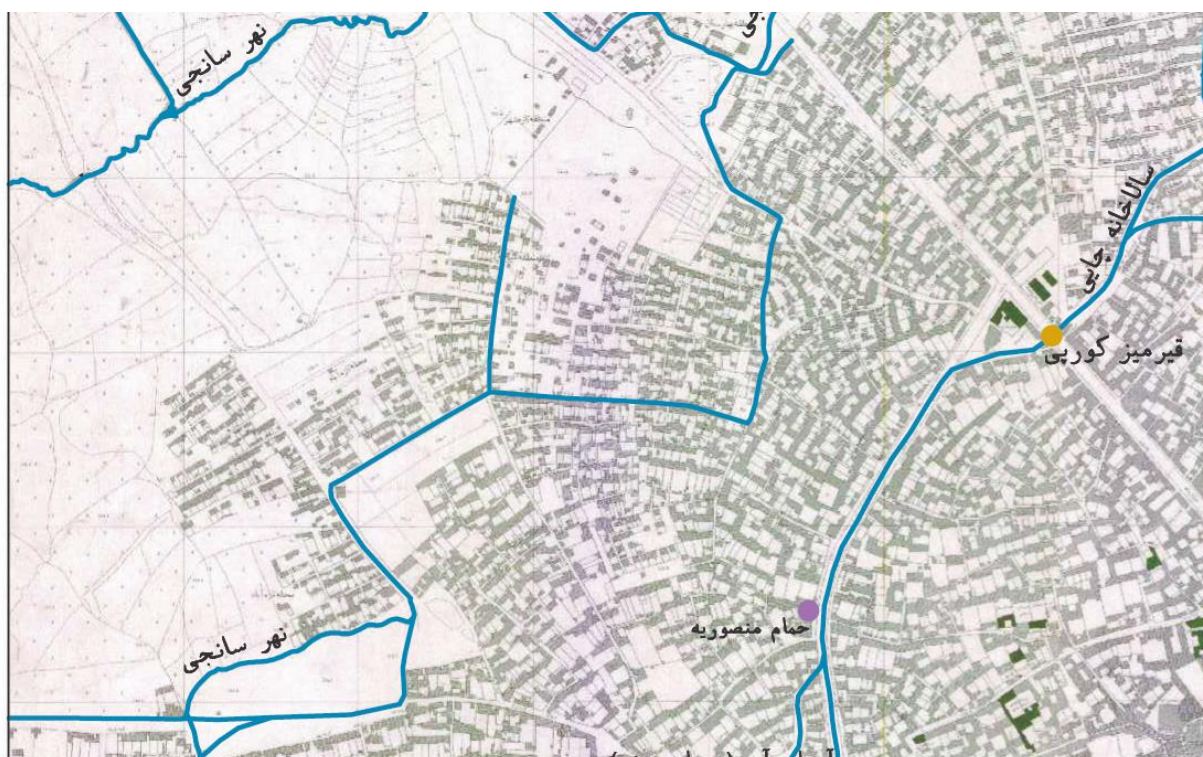
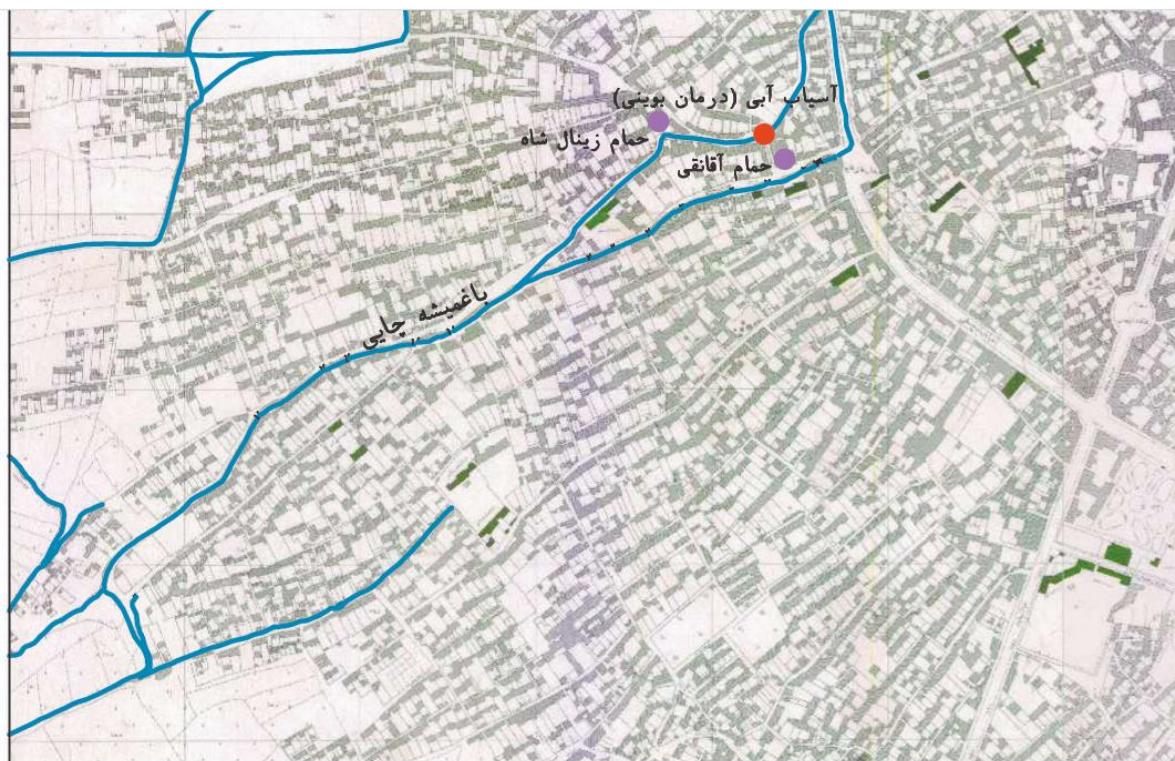
پس اگر این کلمه را مترادف کلمه شهر محسوب کنیم ، بالیقلی چای به معنی رودخانه شهر می شود که خود یکی از نکات مهمی است که اردبیل از دوران کهن شهر بوده است .

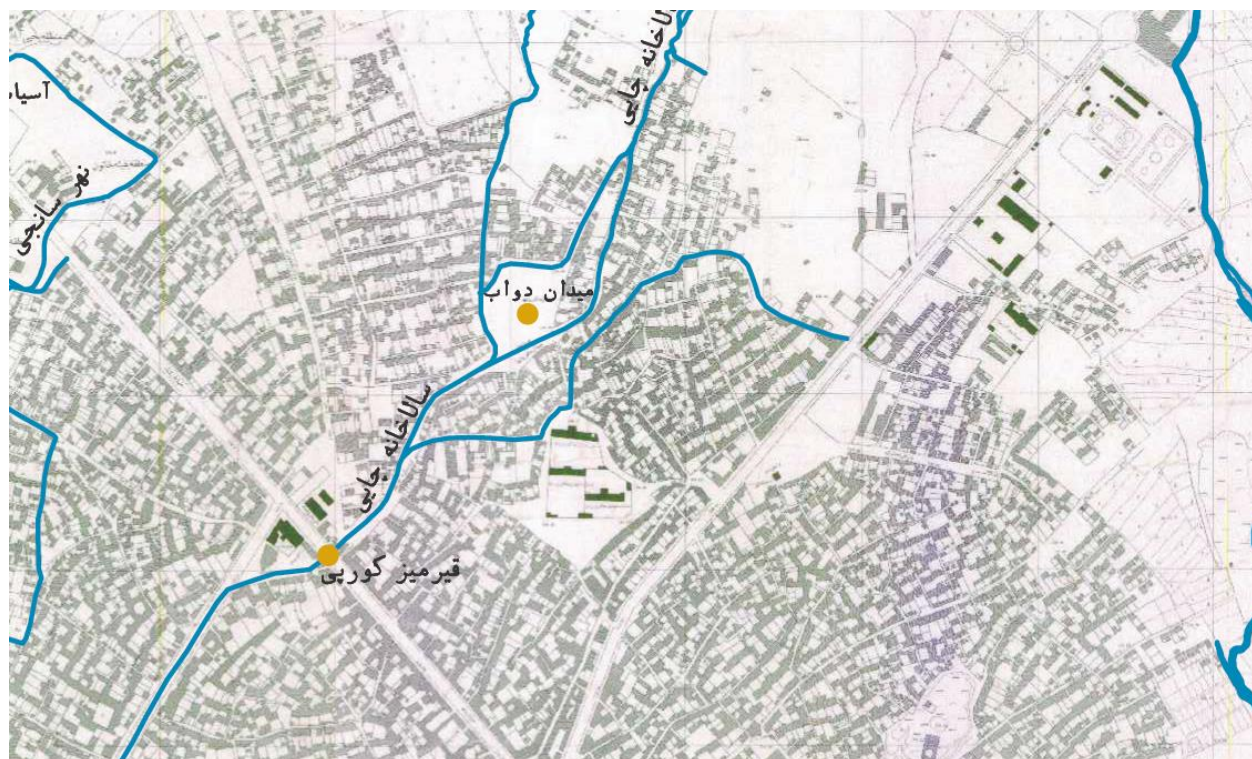
در گذشته بالیقلی چای در اطراف روستای شام اسبی با انشعابی روبه شرق به نام باغمیشه چایی تقسیم و سپس با ادغام آب چشمه گوزل آخوندی از روستای ملاباشی (توسط کانال کشی سفالی عهد صفوی) از سمت غربی وارد شهر اردبیل می شده ، این رودخانه در ادامه مسیر از محله بشیر آباد ، غریب زاده باغی ، کلامی باغی ، باغمیشه ، نجف باغی ، کاشانی باغی عبور و وارد میدان عالی قاپو می شده است . یک انشعاب فرعی دیگر ، از پشت نجف باغی (مدرسه ابومسلم یا شریعتی) عبور و آسیاب آبی (درمان بومینی) را در پشت حمام آقانقی بکار می انداخت و در مسیر به رودخانه باغمیشه و سپس به رودخانه سالخا خانا چایی در محله منصوریه شده و از کنار امن باغی ، محله اکبریه خیرال ، و از زیر پل قیرمیزی کورپی واقع در میدان قیام کنونی عبور و سپس وارد میدان سالاخانا (فلکه مخابرات) می شده و سپس در ادامه از پشت محله تازه شهر به زمینهای کشاورزی می رسیده

است ، که متأسفانه این شاخه یعنی باغمیشه چایی و سالخ خانا چایی در خیابان کشی های دوره پهلوی از بین رفته و اکنون هیچ نشانی از آن باقی نمانده است که خود موجب مشکلاتی از جمله سیلاب هنگام بارندگی و آب گرفتگی خیابانها در این مناطق را شاهد هستیم .

نقشه قدیمی اردبیل در دوره صفویه که دو شاخه اصلی و پل های احداث شده در آن مشاهده می شود .

عکس قدیمی از رودخانه مابین باغمیشه و عالی قاپو

بواسطه رودخانه بالیقلی شهر اردبیل، دارای نهرها، چاه‌ها، چشمه‌ها و آسیاب‌های آبی و قنات‌های متعددی بوده است. نهر داش کسن، نهر زرناس، قنات محله پیرعبدالملک، قنات جمعه مسجد، قنات اهل ایمان محله قره دینک، قنات اوچدکان (داش قویوسو) و ... که ضمن تامین آب شرب اهالی، و استفاده از مین‌های کشاورزی روستاهای اطراف، باعث سرسبزی، خرمی، و تامین آب باغ‌ها و خانه باغ‌های شهر اردبیل می‌شد، به طوری پیت‌ر دلایه یکی از جهان‌گردان معروف ایتالیایی که به سال ۱۰۲۵ ه.ق به اردبیل سفر کرده در سفرنامه خود آورده که در کوچه‌های اردبیل نهرهای فراوانی جریان دارند که از رودخانه جاری در شهر منشعب می‌شوند و به اندازه ای آب در این شهر فراوان است که شهر ونیز را در نظر انسان مجسم می‌سازد.

به عنوان مثال نهری به نام سانجی از بالیقلی چای از اطراف روستای قشلاق منشعب و به سمت شمال اردبیل می‌آمده. این نهر از پشت قبرستان غریبان و زمین‌های کشاورزی حومه محله قاسمیه، عبدالله باغی، یاقلی خاتین (حسینیه فعلی) و یحیی آباد حرکت و شاخه ای دیگر زمین‌های کشاورزی کلخوران را آبیاری می‌کرده و یک آسیاب آبی به نام سانجی درمانی (شهرک طالقانی فعلی) را در مسیر خود بکار می‌انداخته است. تقریباً به موازات نهر سانجی نهر آقا درمانی قرار داشته که از پشت محله قاسمیه و یقینه خاتون (یاقلی خاتین) به سمت شمال حرکت و یک آسیاب آبی در انتهای خیابان حسینیه به نام آقا درمانی را بکار می‌انداخته است.

در سال‌های نه‌چندان دور (دوران پهلوی) باغ‌ها، نهرها، چشمه‌ها و آسیاب‌ها و قنات‌ها موجود بوده که گفته می‌شود محلات اردبیل حدود ۳۵ باغ داشت که در این میان، بیشترین تراکم باغ در محلات باغمیشه ملاهادی، معمار، شاه باغی، سلطان آباد، ابراهیم آباد و یعقوبیه بوده که متأسفانه در دوران پهلوی بنام مدرن سازی اکثر این نهرها و قنات‌ها و چشمه‌ها و باغ‌ها از بین رفته و جای آن‌ها را خیابان‌ها، ساختمان‌ها، و مغازها و ... داده و جز نام دیگر اثری از آن‌ها باقی نمانده است.

اکنون، بالیقلی چای تنها رودی، که یکی از نشانه‌های هویت طبیعی اردبیل است، مانده است. با نگاهی به مطالب فوق اهمیت و ارزش چند برابری آن را برای حفظ حیات طبیعی و میراث بجا مانده از گذشته‌های دور را به ما یادآوری می‌کند. متأسفانه با توسعه نامناسب شهر اردبیل و بدون توجه به اصول شهرسازی و نگاه نامناسب به جغرافیای طبیعی این شهر که یادگار مدیریت غلط بنا گذاشته شده از دوران پهلوی می‌باشد بالیقلی چای با مشکلات فراوان زیست محیطی، آلودگی و خشکی و ... مواجه و حیات آن را به خطر انداخته است به طوری که در اغلب فصل‌های سال تصاویری دلخراش از مرگ ماهیان، انباشت زباله‌ها، خشک شدن و عدم جاری شدن آب در بستر این رودخانه را شاهد هستیم که لازم است توجه جدی به این مقوله شده و با یک برنامه ریزی صحیح و توجه جدی در حفظ و نگهداری این میراث طبیعی ارزشمند و یکی از مولفه‌های هویت شهر اردبیل بکوشیم.

موضوع :

چند سالی است که با شروع فصل گرما، تنها رود آب شیرین اردبیل دچار آلودگی شده و رشد جلبک‌ها، تجمع لجن، انباشت زباله و جاری شدن فضولات شهری در رودخانه، محیط نامناسبی را در طول مسیر ۱۱ کیلومتری

آن در داخل شهر اردبیل برای ساکنان ایجاد می کند به طوری که در فصول گرم سال حتی بخش هایی از این رودخانه کاملاً خشک می شود که موجب شده مشکلات زیست محیطی متعددی را به دنبال داشته باشد .

ایده :

در صورت حیات سالم و بی عیب ، این رودخانه می تواند از بسیاری از آلودگی ها ممانعت کرده و فضای محیط زیست شهری را تلطیف کند. بالیقلی چای چند کاربرد کلیدی در شهر اردبیل دارد. علاوه بر اینکه جاذبه گردشگری محسوب می شود، مسیل شهر اردبیل است. ساخت و سازهای پیرامون رودخانه موجب مسدود شدن مسیل آن شده و تکلیف شهری با جمعیت بیش از نیم میلیون در صورت بروز سیلاب مشخص نیست.

به اعتقاد کارشناسان، تخریب محیط زیست گاهی بی بازگشت است. اقدامات مخربی که به ویژه از سوی انسان به محیط زیست در مدت زمان اندک تحمیل می شود گاهی تا چند دهه قابل جبران نیست همچنین این رودخانه که به نوعی هویت طبیعی و معنوی مردمان این شهر محسوب می شود دچار خطر جدی و در صورت بی توجهی به آن در خطر نابودی آن مثل رودخانه باغمیشه در سال های نزدیک را شاهد خواهیم بود .

مباحث پژوهشی :

۱. موقعیت جغرافیایی بالیقلی چای
۲. پیشینه بالیقلی چای از منظر زمین شناسی
۳. پیشینه تاریخی بالیقلی چای
۴. اهمیت بالیقلی چای در تامین آب کشاورزی منطقه اردبیل
۵. اهمیت بالیقلی چای در تامین آب شرب منطقه اردبیل
۶. اهمیت بالیقلی چای به عنوان میراث طبیعی ، معنوی ، به عنوان بخشی از هویت شهر اردبیل
۷. بالیقلی چای و فرهنگ عامه مردم شهر اردبیل
۸. اهمیت بالیقلی چای از منظر گردشگری
۹. وضعیت امروزی بالیقلی چای به عنوان تنها رود باقی مانده در شهر اردبیل
۱۰. مشکلات فعلی رودخانه بالیقلی چای (از منظر زیست محیطی ، آلودگی ، عدم تخصیص حق آبه ، خشک شدن و ...)
۱۱. علت مشکلات فعلی رودخانه بالیقلی چای
۱۲. بررسی طرح های اجرا شده و کشف نقاط مثبت و منفی این طرح ها

ساختار :

این مستند با خاطره گویی زنان و مردانی که در مورد این رودخانه خاطره جمعی و یا فردی دارند آغاز می شود . به تناوب صحبت های این افراد به صورت متضاد تصاویری از وضعیت موجود بالیقلی چای خواهد آمد . به عنوان مثال اگر فردی در مورد پر آبی این رودخانه صحبت بکند تصویری از بستر خشک آن خواهد آمد .

در ادامه با تصاویری از منشا رودخانه و رودهایی که از دامنه های کوه سبلان و و کوه بزغوش سرچشمه می گیرد به موقعیت جغرافیایی آن اشاره می شود . سپس با استفاده از نقشه ها و عکس ها و تصاویر آرشیوی به پیشینه تاریخی این رود و شعب آن با استفاده از اسناد می پردازد . ضمن اشاره به موقعیت کهن و وجه تسمیه نام بالیقلی چای و نقشه های موجود در موقعیت رودها و نهرها و قنات ها و چشمه ها و باغ ها که در هشتاد سال اخیر از بین رفته و جز نامی از آن ها باقی نمانده قرار خواهیم گرفت . به عنوان مثال وقتی از رودخانه باغمیشه صحبت خواهد شد ابتدا با استفاده از جلوه های کامپیوتری این منطقه و موقعیت رود بازسازی و سپس موقعیت فعلی که اکنون خیابان کشی شده و پلی هوایی در آن احداث شده نشان داده خواهد شد . در این بخش با مراجعه به آرشیو اسناد و عکس های موجود در شهرداری و خیابان کشی ها و ... به این موارد اشتباه که اکنون موجب ایجاد مشکلات متعددی از جمله سیلاب و جاری شدن آب های سطحی بعد از هر بارندگی در این مناطق اشاره خواهد شد .

در ادامه با اشاره به مراسم نو اوستی و آنچه که در ادبیات عامه و فرهنگ عامه و اهمیت نقش بالیقلی چای در فرهنگ عمومی بحث خواهیم کرد .

سپس با برگشت به بالیقلی چای وضعیت موجود آن با استفاده از تصاویر شاهد به اهمیت این رود از تمامی جوانب اهمیت آن در تامین شرب زمینهای کشاورزی ، آب شرب منطقه و ... صحبت خواهد شد . سپس به مشکلات جدی این رودخانه از منظر زیست محیطی ، آلودگی و ... اشاره و علت این مشکلات بررسی می شود . در ادامه با آوردن نمونه هایی از این نوع رودخانه ها ، در شهرهای دیگر و یا کشورهای دیگر و طرح های اجرا شده در این نمونه ها مقایسه ای انجام می دهیم .

در نهایت با تاکید بر وضعیت بحرانی بالیقلی چای بر لزوم حفظ ، نگهداری ، و اجرای طرح های مناسب با تاکید بر اصل هویت معنوی و میراث طبیعی شهر اردبیل با تصاویری از بستر خشک و آلوده آن که صدای جاری شدن آب به گوش می رسد پایان می یابد .

لازم به ذکر است این مستند ، شامل مصاحبه با شهروندان ، گفتگو با مسئولان ، نریشن ، تصاویر آرشیوی ، اسناد ، جلوه های کامپیوتری ، و نریشن خواهد بود .

سید ابراهیم جوادخانی

بهمن ۱۴۰۰